

Műfordítás – Műdalok – Dalművek **(Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem,** **2016. november 10.)**

Bodnár Gábor és Horváth Ildikó

E-mail: bodnar.gabor@btk.elte.hu, horvath.ildiko@btk.elte.hu

Zene- és fordítástudományi szempontból egyaránt nagy jelentőségű rendezvényre került sor az ELTE Bölcsészettudományi Karának Kodály termében (Trefort-kert, F épület, Zenei Tanszék). A *Műfordítás – Műdalok – Dalművek* elnevezésű konferencia ugyanis elsőként tett kísérletet arra, hogy hallgatói átfogó ismereteket szerezhessenek a vokális művek speciális, egyben sok félreértésre, szakmai anomáliára alkalmas részéről, a szövegek fordítási problémáiról – ezért az esemény, a szervezők által készített előzetes ismertetőt idézve, valóban egyfajta „kedvcsináló” jelleget képviselt.

Zenei részről Bodnár Gábor kiemelte, „kezdőlépésben” gondolkozott, ami egyben együttműködési felhívás, hiszen a szöveg-zene koherencia kérdéseit érintő témakörök rendszeres, kétoldalú szakmai konzultációt, egyeztetést igényelnének. A zenei szakemberek közül ezért felkért olyan előadót, aki az operák világában tájékozott (ezen belül az operaszövegek fordításával foglalkozik), de a Bölcsészkar oktatóiból is úgy válogatott, hogy a kórusművek és a dalok szakértőinek beszámolója mellett zeneesztétikai indíttatású előadás is elhangozhasson, egy „történelminek” számító fordítói kísérletről. Mivel azonban fontosnak tartja a fordítástudomány ezirányú álláspontjának megismerését is – hiszen a zenész hallgatók számára lényeges a fordítói ekvivalencia fogalmának, illetve a versfordítás kulturális vonatkozásainak tanulmányozása –, nagyra értékeli, hogy ilyen témájú előadások szintén helyet kaphattak a programban.

Fordítástudományi szempontból Horváth Ildikó kiemelte, hogy a fordítástudomány és a zenetudomány kapcsolódási pontját a különböző zenei műfajokban, úgymint opera, operett, musical, műdalok, popzene, népdalok stb. énekelte fordított szövegek vizsgálata adja. A zene és fordítás kutatása során az egyik legnagyobb kihívást az jelenti, hogy az multidiszciplináris megközelítést igényel, hiszen a zenetudomány gyakorlóit nem feltétlenül ismerik a fordítástudomány fogalmait, eszközeit; a fordítástudománnyal foglalkozó kutatók pedig jellemzően a szövegre koncentrálnak (Susam-Sarajeva 2008: 187). Mateo (2001) szerint interdiszciplináris kutatásra van szükség, hiszen nyelvi, zenei, technikai, szociokulturális, politikai, történelmi és gazdasági szempontokat is figyelembe kell venni (Mateo 2001: 32). Ebben a kontextusban a szöveg és a zene viszonya igen izgalmas kérdéseket vet föl.

A konferencia első részében három előadás hangzott el. Horváth Ildikó (ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék) rávilágított, hogy a zene és a fordítás fordítástudományi relevanciája abból következik, hogy a fordított vokális művek esetében a „jelentés” alapja nem csupán a szöveg. Az opera példája jól mutatja, hogy az multidimenziós művészet, amelyet a nyelv, a zene és az előadásmód szemiotikai komplexitása jellemez. Mindez olyan jelentést generál, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni a fordítói döntéshozatal folyamata során (Mateo 2014: 328). A fordítástudományi szakirodalomban továbbá visszatérő kérdés, hogy szükséges-e, érdemes-s egyáltalán fordítani a műdalokat, dalműveket. Gorlée (1997) szerint az operafordítás mellett és ellen szóló érveket már több mint másfél évszázada hallunk. Azonban arra kérdésre, hogy vajon az opera a fordítás során veszít-e esztétikai funkcióiból, még nem született válasz. Sokan gondolják úgy, hogy nincs is rá szükség, mivel a fordított (és az eredeti) szöveg az éneklés általi torzítások miatt gyakran érthetetlen. Az elméleti nehézségek ellenére a gyakorlatban hivatásos librettófordítók igenis fordítanak operákat. Az ő feladatuk, hogy az opera forrásnyelvi szövegét énekelhető és előadható célnyelvi szövegre fordítsák le (Gorlée 1997: 244). Mint minden fordított szöveg esetében, itt is a minőség a döntő érv. Ahogy Gorlée fogalmaz, a jól lefordított librettó emeli az operaelőadás színvonalát (Gorlée 1997: 265).

Csákovics Lajos *Hogyan szóljon magyarul? – Személyes gondolatok és tapasztalatok az operaszövegek fordításáról* című előadásában – jelezve, hogy nincs általánosan elfogadott iránymutatás az operaszövegek műfordítását illetően – saját élményeiről számolt be, a műkedvelő kezdetektől a professzionális fordítói munkásságáig. Nézete szerint a műfordítás e téren „fából vaskarika”, hiszen egy fordított szöveg sosem lehet azonos vagy egyenértékű az eredetivel, ezt nem is szabad számon kérni. Ezért, Fischer Sándor iránymutatását követve, az operának nem a szövegét, hanem a zenéjét kell fordítani, tehát nem az eredeti librettó minden egyes szavának kell szerepelnie a magyar szövegben, hanem annak mondanivalóját szükséges a „zenéhez simítva” átadni. „Mit szabad, mit nem szabad változtatni egy operaszövegen?” – tette fel a kérdést. Meglátása szerint az eredeti formától és a tartalomtól eltérni csak különösen erős indokkal szabad, ilyen lehet például – amennyiben előadásra készül a fordítás – a rendező határozott kívánsága. Ezután röviden vázolta a magyar operaszöveg megalkotásának gyakorlati lépéseit, majd, az előadás második részében, néhány, az elmúlt években színpadra került fordításának (Dohnányi és Góth: *A tenor*; Sári és Gutjahr: *Napfogyatkozás*, Haydn és Goldoni: *Élet a Holdon*, Donizetti és Giraltoni: *Farsangi kalamajka*, *Bolondokháza*) érdekességeiről beszélt.

Pusztai-Varga Ildikó (Szegedi Tudományegyetem) a versfordítás kulturális vonatkozásairól tartott előadást: finn versek angol és magyar fordításait vetette össze. Kutatása leíró fordítástudományi szempontú költészetkutatásnak tekinthető, nem jellemzi esztétikai értékelés, sem előírás. Kutatása a szövegnyelvészet és a kultúrakutatás irányvonalait követi, a szimbolikus és interpretatív antropológia kultúrafogalmán alapszik. Pusztai-Varga Ildikó egy szigorú paraméterek mentén létrehozott szövegtörzset elemzése alapján megállapította, hogy a finn-ről angolra való fordításkor a fordító általában lojálisabb a forrásszöveg-

gel, valamint kevésbé kreatív és értelmező. A finnről magyarra való fordításkor pedig bátrabban szakad el a forrásszövegtől, és a célnyelvi olvasóközönséghez igazodik az implicit kulturális jelentések kibontásával (Pusztai-Varga 2010).

A konferencia második szekciójában Pintér Tibor (ELTE BTK, Esztétika Tanszék) *Csokonai és diákjainak Varázsfuvola-fordítása* című előadásának lényegét az alábbiakban emelte ki: „Miért lehet méltó figyelmünkre egy több mint 200 éves fordítás egy olyan mű esetében, amelynek – felületesen szemlélve – több modern fordítása is van? A válasz egyszerű: Csokonai Vitéz Mihály és diákjainak munkája *A varázsfuvola* szövegének egyetlen teljes, húzás nélküli magyar fordítása. Mozart és Schikaneder műve messze a legtöbbször játszott opera Magyarországon: 1793–1812 között 139 előadásról tudunk. Sokáig közkeletű nézet volt (és maradt), hogy a fordítás egyedül Csokonai munkája. A félreértések és rossz fordítási megoldások nagy száma azonban kérdésessé teszi Csokonai egyszemélyes szerzőségét. A kézirat vizsgálatának eredménye: a teljes szöveg hét kéz munkája, hatféle formátumban, hatféle papíron. A szöveg a legkezdetlegesebb nyelvi félreértésekkel teli, típushiba a ragozás összezavarása, a színházi terminológia bizonytalansága: *jelenés, felvonás, bemenetel, scéna, théâtreum, játéknéző hely*. Mindezekből sok esetben komikus félreértések származnak. A fordítók debreceni diákok, akik valószínűleg a Felvidékről származtak, és valamelyest tudtak németül. Csokonai ekkor, húszévesen még maga sem tudott jól németül, de nyelvi képzelete, igazi költőt sejtet. *A varázsfuvola* első teljes magyar fordítása – minden hibája ellenére is – azért jelentős szöveg, mert benne a felvilágosodás zenei kulcsműve közvetlenül a nyelvújítás előtti kor magyar nyelvén szólal meg”.

Erdős Ákos (Zenei Tanszék) *Szövegfordítási irányzatok és tendenciák a magyar kórusmozgalomban* című előadásában – az időhatárookra való tekintettel – a teljesség igénye nélkül adott történeti áttekintést a műfordítások magyarországi kóruséletben betöltött szerepéről, a kezdetektől napjainkig. Így szót ejtett a török időkről (Balassi Bálint énekelt verseinek „ad notam” jellegéről és az Erdélyi fejedelemség zenei életéről), a Habsburg-hatás következményeiről, a 19. századi „dalármozgalom”-ról, valamint a polgári és munkáskórusok tevékenységéről a 20. század elején (Erdős 2002). Mivel, mint kiemelte, a múlt században megélenkülő énekkari tevékenység következtében a szövegkezelési és -fordítási problémák is sokasodtak, külön foglalkozott az első kóruskiadványok (*Nyugati kórusok, Fallalla*) műfordítási tendenciáival, az 1930-as és ’40-es évek kórusmozgalmával, ezen belül az *Éneklő Magyarország* mozgalommal, továbbá az akkortól eredeztethető, de napjainkban is izlésformáló kötetek (*1000 év kórusa, Öt évszázad kórusa*) ilyen értelmű hatásaival. Említésre kerültek még az ’50-es évekre jellemző szövegtorzítások, valamint általános műfordítási kérdések, így a szöveg aktualizálása az adott történelmi korszakhoz, a zenei- és szöveghangsúly illeszkedése, az eredeti előadási jelek alkalmazása és a jelenkor tendenciái az idegen nyelvű művek megszólaltatása tekintetében. Hogy a felsorolt problémák mellett pozitívumokról szintén essék szó, az előadó olyan művekről is beszélt, ahol a zene és a szöveg szinte „ideális találkozása” jött létre (Erdős 2014).

Bodnár Gábor mint a rendezvény „házigazdája” *Herr Leiter, Mr. Spoiler és társaik a dalirodalomban* címmel tartotta meg a konferencia záróelőadását. A „címszereplők” természetesen fiktív személyek, akiknek egyénisége egyetlen, titokzatos, ám nagy hatású szereplőben, a dalszöveg-fordítóban forr össze – ő a legtöbb esetben irodalmár, aki affinitást érez a zenéhez vagy zenész, aki úgy véli, megfelelően adja vissza magyarul az eredeti szöveg lényegét. Működése elrettentő hatását egy Schumann-dalciklusba tartozó dal kulcsmondata félrefordításának példája illusztrálta, ahol a „leiterjakab” (Bodnár 2017) olyan irányba taszítja a ciklikus alkotást, amely szinte dominóeffektus-szerűen rombolja szét a zeneszerző szándékait. S mivel a zenemű egészében megfigyelhetők hasonló, kisebb-nagyobb zenei tragédiát előidéző fordítói hibák, az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy mindezek gyakran egy adott kor ízlésvilágának következményei. A 20. század első felében ugyanis a dalszöveg-fordítási mozgalom, legalábbis mennyiségi szempontból, virágkorát élte, de az akkori, főként az irodalmi-zenei másodvonalra jellemző posztromantikus-szentimentális irányzat több rosszat, mint jót tett a száz évvel korábbi stíluskorszakban keletkezett alkotásokkal, amikor saját képére formálta őket. Konklúzióként amúgy is az vonható le a dal sajátos műfajába tartozó szövegek vizsgálatakor – mivel a rendkívül koncentrált, különféle zenei-szövegi kölcsönhatással átszótt, akár egy-másfél perces intervallumba összesűrített mondanivalót hordozó műveknél mindenféle „idegen behatás” végzetes lehet –, hogy ez esetben jobb érintetlenül hagyni az eredeti szöveget, s tartalmát nyersfordításban megismertetni az énekesekkel és a hallgatókkal (Bodnár 2016, 2017).

Végül, a közönségből hozzászólók kérdéseinek megválaszolása után, a rendezvényt kitaláló és megszervező oktatók megköszönték az előadók és a hallgatók részvételét, majd reményüket fejezték ki, hogy sokan továbbgondolják a hallottakat – így a bevezetőben említett kezdőlépést hamarosan továbbiak követhetik az eddig meglehetősen járatlan úton.

Irodalom

- Bodnár G. 2016. *A Dichterliebe – magyarul: a zene és a dalfordítás szövegének kohéziós problémái*. Habilitációs értekezés (kézirat). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Bodnár G. 2017. Tarisznyás Mormota és Leiter Jakab. *Parlando* 59. évf. 6. szám. http://www.parlando.hu/2017/2017-6/Bodnar_Gabor.htm
- Erdős Á. 2002. Új lehetőségek a gimnáziumi kórusok repertoárjának gazdagítására. In: Katona A. et al. (szerk.) *A tanári mesterség gyakorlata. Tanárképzés és tudomány*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 555–557.
- Erdős Á. 2014. Lajtha László kapcsolata a kóruszenével. *Parlando* 56. évf. 2. szám. <http://www.parlando.hu/2014/2014-2/2014-2-19-Erdos.htm>; letöltve: 2017. 10. 24.
- Gorlée, D. L. 1997. Intercode translation: Words and Music in Opera. *Target* Vol. 9. No. 2. 235–270.
- Mateo, M. 2001. Performing Musical Text in a Target Language: the Case of Spain. *Across Languages and Cultures* Vol. 2. No. 1. 31–50.

- Mateo, M. 2014. Multilingualism in opera production, reception and translation. *Linguistica Antverpiensia. New Series. Themes in Translation Studies*. Vol. 13. 326–354.
- Pusztai-Varga I. 2010. A nyelvi kifejtés típusa finn versek angol és magyar fordításában. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban*. Budapest: Eötvös Kiadó. 135–159.
- Susam-Sarajeva, Ş. 2008. Translation and Music. Changing Perspectives, Frameworks and Significance. *The Translator* Vol. 14. No. 2. 187–200. Special Issue.